

FODOR PÉTER

A művelődésről és a kistelepülésekről

Az ország válságoktól szabdalt. Minden gondolkodó ember számára világos, hogy a gazdasági mélypontról történő elmozdulás csak közgazdasági döntésekkel nem képzelhető el. Szükség van az erkölcsi értékek „újrafelértékelésére”. Az állampolgárok kulturáltsága megméri a politikai közéletben, az egymáshoz való viszonyban. Növekvő jelentősége van annak, hogy milyen a társadalom emberi-közösségi arculata. Ma egyre nyilvánvalóbb, hogy a tudatformálás, a műveltség állapota, a demokrácia gyakorlása, hosszú távon meghatározza a társadalom fejlődési irányát. Halaszthatatlan és lényeges, hogy a társadalom műveltségi állapotáról teljes körű tartalmi minősítésű bemutatással rendelkezünk. Azaz, nemcsak statisztikai adatokat kell citálnunk, nemcsak ezekre kell hivatkoznunk, amikor valamiről szólni akarunk, hanem arról is, hogy az a kép, amely kialakult, milyen összetevők eredménye, s főleg arról, hogy mi van mögötte. A változás előbbi korszakában a fejlődést mennyiséggel mértük. Ez pedig, mint tudjuk, nagyon is félrevezető. Ilyen mérési módszer nem alkalmas arra, hogy a műveltség minőségi kérdéseire választ kapjunk. A számok mögött lévő folyamat pedig nemcsak gazdasági, politikai válságot jelez, hanem érzékelhető morális lazulásokról is tudósít.

Fontos kérdés, hogy a társadalom értékrendjében milyen helyet foglal el a kultúra, a művelődés, a műveltség, a szellemi tevékenység, a tudás. Két felmérést említek: 1973-ban a Közvélemény-kutató Intézet Nagy Márta vezetésével végzett egy felmérést, amelynek a kérdéseit leegyszerűsítve így lehet megfogalmazni: mi önnek a véleménye a műveltségről, mi a véleménye a műveltség állapotáról? Ha egy képzeletbeli listát állítanánk fel, akkor a műveltség *a középmezőny alatt helyezkedett el*. 1985–86-ban Heleszta Sándor vezetésével ugyanaz az intézet elvégzett egy új felmérést a műveltségről, a tudás társadalmi elismertetéséről. A képzeletbeli listán ekkor a társadalom *még lejjebb helyezte el ugyanazt*, mint tizenhárom évvel korábban. A leértékelődés egy alapvetően elhibázott társadalmi stratégiának a következménye: abból a hitből fakadt, hogy a kultúra automatikusan lesz része a szocializmus építésének. Több ilyen automatizmus volt. A kultúra nélkülözhetetlenségéről vallott tézisek csak deklarációkká váltak és meg kell állapítani, hogy nem váltak a társadalom működőképességének feltételévé.

Az érdekeltség kérdése külön is említést érdemel. 1968-ban egy újfajta gondolkodás indult el az országban, és ennek az újfajta gondolkodásnak, amit reformfolyamatnak nevezünk, mindössze négy éve volt arra, hogy

létezzen, és kizárólag a gazdaságban. Az 1972-ben bekövetkezett megtorpanás, amit kellően nem elemeztünk még, egyértelműen annak a folyamatnak a visszarendezését eredményezte, olyan lépéshátrányba hozva a társadalmat, amelynek meghaladása az elkövetkező évtized minimális programjának kellene lennie. Napjainkra a társadalom gondolkodásában előkelő helyre került a gazdasági érdekelttség. A kérdés az volt és ma is az, hogy a művelődési érdekelttség, hogyan épül be a társadalom gondolkodásába, milyen eszközök állnak rendelkezésre és azok, hogyan hasznosulnak. Ezek még mindig kérdések. A társadalmi különbségekben az esélyek egyre szélsőségesebb szóródására utalnak. A lakosság életkörülményeit, művelődési lehetőségeit alapvetően meghatározza a településfejlesztés voluntarista koncepciójának megvalósítása. A művelődési esélyegyenlőség problémáját azért hozom szóba, mert közben olyan döntések születtek, amelyek ismételten hátrányosan érintették a kistelepüléseket.

A településfejlesztési koncepció 70-es évekbeli kidolgozására utalok. A művelődés szempontjából is mérhető károkat okozott a körzetesítés, a munkahely-létesítés területi elosztása, a gazdálkodószervezetek koncentrációja, a helyi pénzügyi önállóság korlátozása, hogy csak néhányat említsek. Az ország fejlettségi szintjét egyértelműen a városok növekvő számával igazolta a politika. Nem hiszem, hogy ebben az állampolgári részvétel – ami nélkül egyébként elképzelhetetlen a döntési mechanizmus – olyan aktív volt, mint amilyennek kellett volna lennie. Az esélyegyenlőség egyik deklarált kérdése volt, hogy a bérnek nem kell tartalmaznia a lakás, az oktatás, a kulturális szükséglet, az egészségügyi ellátás fedezetét, hiszen az állam társadalmi juttatásként biztosítja ezen alapellátáshoz való hozzájutást. Most olyan helyzetbe kerültünk állampolgárként és szakemberként, hogy a sokat emlegetett, *de fél-, vagy álpiazi viszonyok* rászabdultak a kulturális területre. A művelődés pedig éppen az esélyegyenlőség kérdésében szorul perifériára, ahonnan alig tudja megfogalmazni, különösen pedig érvényesíteni elképzeléseit. Következésképpen jelentős rétegek maradnak és újabbak kerülnek hátrányba. Biztos, hogy kulturális-művelődési reformra van szükség. De milyenre?

A kormány még 1986-ban a társadalmi tevékenységet termelői, illetve nem termelői szférára osztotta fel. Ez a felfogás a társadalomban való gondolkodásmódról való lemondás esélyét is jelentette, egyben feltételezte azt, hogy itt befektetés csak az, ami napi, sőt pillanatnyi, vélt gazdasági érdekeknek felel meg. Ami ezen kívül esik, az gyakorlatilag egyenlő az eltartott kategóriával. Vizsgáltuk-e azt, hogy a külföldi hitelekbe mennyit fordítottunk *szellemi tőkebefektetésre*, miközben a társadalomnak alapvető érdeke és joga az, hogy a köz- és felsőoktatás valós alapokat jelentsen, amely a gazdaság működőképességét, a társadalmi demokráciát, s mindezek emberi feltételeit teremtsen meg?

A kultúra és a gazdaság kapcsolatáról évtizedek óta viták, olykor álviták zajlanak. A mai helyzet bonyolultsága ugyanis megnyilvánul abban is, hogy a gazdasági szerkezetátalakítás igénye óhaj maradt, s nem követelte meg az általános műveltség és a szakműveltség valódi fejlesztését. A gazdaság stabilitásában, a kibontakozási programokban a tudati tényezők, deklaráltan is kiemelt szerepet kapnak. De a művelődés csak ott és akkor lehet gazdasági tényező, ha jelenléte ténylegesen biztosított a társadalmi gyakorlatban, hiszen a társadalom működése egyben a kultúra megteremtése is.

Minden szükségesnek és lehetségesnek ítélt társadalmi, gazdasági, politikai változás egyúttal kulturális változás is, így semmilyen fejlesztés nem képzelhető el kultúra nélkül.

Tanulságos az a vita, amely ciklusosan megismétlődik: *árú-e a kultúra?* A kérdésfelvetésre mindig akkor került eddig sor, amikor a gazdasági gondok miatt nem fordítható elegendő pénz a kultúrára. Nem a *támogatásra*, hanem magára a kultúrára. Ezzel párhuzamosan pedig késik a kulturális tevékenységnek bizonyos jogi, pénzügyi szabályozása. Új szempontként kap teret megítélésem szerint az a szemlélet és igény, ami elsősorban ma már nemcsak a közvetítői, hanem alkotói műhelyeket is érinti, amely kimondja, hogy a tevékenység támogatása fontos, és ezt helyezük előtérbe. De hol valósuljon meg a tevékenység? Kell hozzá feltétel, és így nevezném átfogóan: közösségi létesítmény. Eszköztelenségre hivatkozva nem történik semmi, és ebből a nem túl kényelmes és vonzó pozícióból nem léphet ki az állam. Azaz egyszerre kell az intézményrendszert korszerűsíteni, megőriznie, ha kell valóban átalakítani, újragondolni. Tudomásul kell venni, hogy a kultúra pénzbe kerül, és az állam eszközeiből egyre nagyobb arányban kell erre fordítani.

Az állam részéről ez nem áldozat, nem is juttatás, hanem *kötelesség*. Bár nagyon sok kérdőjellel rendelkezünk az adózást, a települések pénzügyi kondícióit illetően, de a jövőben az állampolgári döntési mechanizmusok új helyzetet fognak teremteni. Az önkormányzat-törvénytervezet az államháztartási törvény nélkül csak politikai fordulatot eredményezhet. Természetesen a nagy kérdést én nem kerülöm meg, hogy a nemzeti jövedelem jelenlegi elosztási rendje mennyiben hátrányos a művelődésre, azaz végül is az állampolgárra. A költségvetési reformról oly kevés a hír, hogy érdemben nem lehet az elképzeléseket minősíteni. Úgy gondolom, a vita így az arányok módosítására, megváltoztatására irányulhat jelenleg. Az azonban sokat mond, hogy a kultúrára, oktatásra fordított arányok 1949 óta szinte változatlanok, vagy kedvezőtlenebbek. Ugyanakkor világos, hogy a lakosságnak magának is egyre többet kell költenie, sőt adott esetben áldoznia saját művelődésére. Ez tendenciájában érthetőbb, de kérdés, hogy az állampolgár a pénzéért mit akar, milyen kulturális szolgáltatásért hajlandó fizetni. Mindez olyan időszakban történik, amikor az élet jelentős mértékben drágul, egyre nagyobb tömegek kerülnek a létminimum közelébe és alá. Ezért nemcsak az a gond, hogy a színházjegy, a könyv ára emelkedik, és az adórendszertől időben is egyre távolodó bérreform, a közeljövőben várhatóan ugyancsak nem az egyéni kulturális ráfordításokat növeli.

A művelődési szükségletek kielégítése az utóbbi négy évtizedben a társadalmi kötelezettségek közé tartozott. Azaz azonos esélyeket kínált elvileg-jogilag az egyén számára, hogy hozzájuthat a kulturális értékekhez, szolgáltatásokhoz. Ez a „szociális gondolkodásra” épülő gyakorlat az ország gazdasági helyzete rosszabbodásának növekedésével, folyamatosan felédésbe merül. A megélhetés gondjainak elsődlegessége, az árak emelkedése – ezen belül a kulturális termékeké is – éppen a művelődésre fordított jövedelemrészt szorítja vissza. E körülmények összegzése alapján megállapítható, hogy a könyvekre, újságokra, sportra, szabadidő-szerekre, színházba, moziba, koncertekre járás, a kulturális-technikai eszközökre fordított kiadások a társadalmi élethelyzettől függően differenciálódnak. *Hoffmann Istvánné* közgazdász 1986-os vizsgálódása alapján megállapítja,

hogyan a társadalom kulturális kiadásai a teljes kiadások öt százalékát nem érik el.

A falusi lakosság kulturális ellátottsága összetett probléma. Egy falusi lakos kulturális igényeinek kielégítése a városnál többbe kerül. Ezért is és más szemléleti, praktikus és feltételhiány miatt, ugyanakkor kevesebbet áldoz rá a költségvetés, és ami a legbeszédesebb ő maga is kevesebbet igényel, vagy mer igényelni. Erről a helyzetről elmondhatjuk ellenkezőleg a társadalmi igazságosság alapelveivel és perspektívikus érdekeivel, a gazdasági feltételek körülményeivel.

A társadalmi mobilitás egyik feltétele az érdeklődő, új iránt fogékony munkaerő, amely nélkül a szerkezet- és termékváltás, az új technológia elfogadása, a piac igényeinek érzékeny nyomon követése lehetetlen. Társadalmi szempontokból, kultúra hiányában nem alakulhat ki harmonikus személyiség, veszélybe kerülhet közéletünk kibontakozó demokráciája. A megfelelő kulturális szint alatt gyakoribbak az antiszociális személyiségvonnások. Ez a veszély együtt növekszik a szabad idővel és az életszínvonal változásával. A tények feltárásakor számolnunk kell a mai magyar falu néhány fontosabb ismérveit közül az egyik legjellemzőbbel, az önellátás megszűnésével. A régi falu kulturálisan is önellátó volt. Hagyományai segítségével maga teremtette tárgyi környezetben élt, művészi véleményét maga alkotásaival elégítette ki. A kívülről érkező kulturális hatásokat gyakran adaptálta. A hagyománytisztelet számos példája viszont igazolja az ősi mesterségek, szokások őrzését, továbbélését. A mai falu meghatározó másik vonása az, hogy felbomlott a régi zárt faluközösség. Valaha nagyjából ugyanazok a családok több generáción keresztül alkották a falut, a „gyűtmentet” kinézték maguk közül, az elvándorlásnak más gazdasági, társadalmi vetülete volt. Az utóbbi évtizedekben a falvak lakossága fluktuált, a tanyai lakosság befelé törekedett, a falusiak (főleg a fiatalok) városba gravitáltak, az iparszerűvé váló mezőgazdaság és a foglalkoztatottságot segítő ipartelepülések ugrásszerűen megnövelték falun az értelmiségiek és a középfokú szakképzettségek számát. Ugyanakkor a jövevények jó része ingázik, más részük korábbi kedvezőbb helyzetből nehezen szokik bele a falusi kulturális ellátottság szűkös keretei közé, igyekeznek ezen a területen megtartani korábbi városi forrásait. A faluból városba ingázók kulturálódási igényét elsorvasztják az utazások, a kétlaki életmód által elfecsérelt többletenergia. (Az ő problémájuk egészen más, mint a valódi falusi lakosoké, csupán azért utalok rájuk, mert általában mindenünnen kimaradnak.)

Az egyenlőtlenségek megszüntetése. A korábban említettek következtében, ha egyenlően áldozunk minden lakos kulturális igényeire, úgy konzerválódik a falusi lakosság hátrányos helyzete. A gyakorlat ennek a fordítottja. Legröbbit egy budapesti lakos kap, ezt a szintet megközelítik a megyei székhelyek lakosai, a többi városoknak kevesebb jut, a falvak után csak a tanyák következnek. Ez a felismerés érdemi változtatást nem eredményezett az arányokon. A pénz természetesen szükséges, de nem elégséges feltétel. Eredmény csak úgy érhető el, ha megváltozik a falu kulturális életének infrastruktúrája és valódi működő helyi önállóság lesz, működő demokráciában.

Ismert, hogy a művelődési otthonok jó része elavult. Az épületek rossz állapotban, célszerűtlen felosztással ellenállnak a korszerűsítésnek. A köte-

lező nagyterem többnyire üresen tátong, a mozi legtöbbször másutt van, a könyvtár úgyszintén. Változást hozott az is, hogy a nyolcvanas években egyre több helyen egyes közösségek megtalálták a közösségi tereket.

Az anyagi keretek szűkösek, az emelkedő könyvtárak szükségessé tennék a könyvtárak fokozottabb fejlesztését, a változatlan beszerzési összegek azonban inkább visszafejlődést jelentenek. Nem sikerül a községi és az iskolai könyvtárak erőforrásainak önként kínálkozó egyesítése.

Súlyos a szakemberhiány. A pedagógustársadalom elnöiesedett és ingázik. (A családosak érthetően nehezen aktivizálhatók, a magányos fiatal nők státusa falun még ellentmondásos, az ingázást csak – akár az orvos esetében – a szolgálati lakások oldhatják meg, az önerőből épített lakás a pedagógus számára röghöz kötöttséget jelent a jelenlegi feudális iskolarendszerben.) A közművelődési szakemberek képzése folyik, annak színvonala változó. Falura azért nem mennek, mert a kulturális posztok többnyire betöltöttek, új státusokra nincs pénz, ha mégis sikerül helyet találniuk, hamar konfliktushelyzetbe kerülnek. Hatáskörük, függőségi viszonyuk, tágabb értelemben vett feladatuk nem világos. Nem érdektelen megemlíteni, hogy a hasonló képzettségű fiatal papgeneráció éppen a hagyományok által meghatározott helyzete miatt, jóval zökkenőmentesebben tudta szerepét megtalálni a falu lakóival.

Jellemzésül néhány adat a kistelepülések gondjaira 1965-ben: 3259 településből nem volt önálló tanács 338 településen. 1980-ban már 1597 (!) faluból hiányzik. Míg a hatvanas évek közepén 48 falunak nem volt önálló iskolája, addig 15 év múltán a körzetesítés következményeként már 1597 helyen hiányzott az.

A népesség megoszlása településtípusonként (1000 főben):

Megnevezés	1960	1970	1980	1984
Budapest	1783	2001	2060	2071
Városok	2633	3109	3644	3934
Községek	5545	5212	5006	4651

Mint látjuk, a városlakók számának növekedése egyre dinamikusabb az utóbbi három évtizedben. A falun élők számaránya 1980–1984 között 3,3 százalékkal csökkent. 1989-ben a több, mint negyven új város fellépésével ez az arány tovább módosult a városlakók javára.

Nem feladatunk arra a politika-elméleti kérdésre kitérni, hogy a hagyományos osztályfogalom alapján tagolt társadalom ma is elfogadható kategória, de meg kívánom jegyezni, hogy a parasztság, mint társadalmi osztály, már a hatvanas évektől kezdve, erőteljes módosuláson ment át. Az arányok változásának jelzése részemről inkább csak arra szolgál, hogy az előzőekben jelzett módosítás-lassulást illusztrálja. Az aktív keresők osztály-és rétegtagozódása százalékban:

Megnevezés	1970	1980	1985
Munkásosztály	56,5	57,8	55,4
Szövetkezeti parasztság	17,6	12,0	13,4
Szellemi foglalkozásúak	22,6	27,5	26,8
Kisárutermelők	3,3	2,8	4,4

A két legfontosabb közművelődési alapintézmény a falvakban, a művelődési otthon jellegű közösségi intézmény és a könyvtár.

1980 és 1985 között 10 ezer lakosra vetítve legjobban ellátott volt művelődési otthonnal Vas, Zala, Nógrád megyék, míg a legkevésbé Békés, Szabolcs, Hajdú és Pest megye. 1980 és 1986 között könyvtárral 10 000 lakosra vetítve, legjobban ellátott Vas, Zala és Baranya megyék, legrosszabbul Pest, Békés, Hajdú megyék. Ugyanakkor a beiratkozott olvasók száma 1986-ban Zala, Szolnok és Veszprém megyékben a legtöbb, a legkevésbé Pest, Győr és Fejér megyékben.

Érdekes a ma sokat vitatott mozik helyzete. Az egyes megyék községeinek ellátottsága 10 000 lakosra vetítve:

	1980-ban	1986-ban
Veszprém	12,9	11,7
Vas	12,0	11,6
Zala	10,0	12,9
Baranya	8,2	10,2

	1980-ban		1986-ban
Veszprém	6840	Hajdú	6673
Nógrád	5980	Somogy	6187
Somogy	5733	Nógrád	5987
Hajdú	5622	Békés	5672

E néhány adat jelzésével arra hívom fel a figyelmet, hogy a községekben élő állampolgárok művelődési lehetőségeinek biztosításából az állam nem vonulhat ki.

A kistelepülések infrastrukturális helyzetéről, a helyi közösségi élet szintjeiről. 1988-ban az Országos Közművelődési Központ munkatársai felmérést végeztek. A 2000 lakos alatti 2400 megkeresett település közül mintegy fele (1201) válaszolt a kérdésekre, s így, ha nem is teljes értékű, de megközelítő kép válaszolható helyzetükről. Bár a kistelepülés kategóriájának tudományos meghatározása eltérő, de a felmérés rávilágított néhány alapkérdésre.

E kérdések nyomán arra a következtetésre jutottak, hogy a művelődés hiányát elsősorban nem az intézmények (könyvtár, klub, mozi, iskola, művelődési ház), hanem a közösségek hiánya jelenti. Olyan települést, ahol semmilyen intézmény nem található, csak 19-et találtak. A kérdéseinkre válaszoló települések több mint 80 százalékában van valamilyen könyvtár, 70–80 százalékában valamilyen művelődési ház, 65 százalékában iskola, óvoda, 50 százalékában pedig mozi.

Ezzel szemben az 1000 fő alatti települések 50 százalékában, az 1000 fő feletti települések 25 százalékában nincs semmilyen művelődési közösség. (A közösség fogalmát itt szélesen értelmezve használták: a tűzoltó-egyesülettől, a nyugdíjasklubból, a KISZ-szervezeten keresztül az ifjúsági klubig, a hagyományörző csoportokig.)

Ez azt bizonyította, hogy az intézmény megléte önmagában nem teremt közösségi életet.

A könyvtári hálózat látszólagosan sok helyen működik, ha a letétként ott levő könyveket pár száz forintos „tiszteletdíjért” heti néhány órában van, aki kölcsönözze, ám az állomány megújítására képtelen városi könyvtárak

clóbb-utóbb végképp magukra hagyják ezeket az intézménykezdeményezéseket.

A meglevő művelődési otthonok a települések zömében emberi tartózkodásra – jelenlegi állapotukban – nem alkalmasak. A kistelepülések intézményeit (beleértve iskolát, óvodát, művelődési házat, könyvtárat) nem csupán az épületállag elavultságával, alkalmatlanságával jellemezhetjük leginkább, hanem belső technikai felszereltségeikről sem beszélhetünk. A szék, a pad, a könyvvállomány éppúgy rongált, dülledező (tisztelet a meglevő, de arányaiban elenyésző kivételnek), mint ahogyan nincs magnó, tévé, lemezjátszó, diavetítő sem. Az adatokat értékelve, azt kell mondanunk, hogy ezek „fölfele” torzítanak. Először is azért, mert az épületek minőségére, használhatóságára vonatkozóan kevés az adat, másodsor pedig azért, mert a nem válaszoló közel 1200 település adatai hiányoznak, feltehetően azért, mert helyzetüket reménytelennek érezve, nem tartották fontosnak a választást.

A kistelepülések problémáit növelte, hogy a települések összevonásait mind a mai napig nem ellentételezte az igényekhez szabott tömegközlekedés, s így a hátrányos helyzetbe került kistelepülések helyzetét a következőkben vázolnánk. – *Gyakorlatilag nem rendelkeznek fejlődési lehetőségekkel, miután már nincsenek olyan intézményei, amit fejleszteni lehetne.* – *A társközséggé minősített helyzetük pedig azt jelenti, hogy egy másik, erre kijelölt településen döntenek az ő problémáikról, s ezzel lényegében megfosztották azokat a falvakat érdekeik közvetlen védelmétől.* – *A helyi kisiskolák megszüntetése fölgyorsította az aktív népesség elvándorlásának folyamatát.* – *A fiatalok jelentős része nem lát maga előtt perspektívát a kistelepüléseken. A kistalvak népessége elöregszik és a deprivált társadalmi csoportok gyűjtőhelyévé válik, hiszen csak azok nem költöznek el, akiknek nincsen erre módjuk, s ez súlyos szociálpolitikai kérdéseket jelenít meg.* – *E falvak felében ugyanakkor sem pedagógus, sem orvos, sem lelkész, sem egyéb, értelmiségi nincsen, s a megmaradók is mind nehezebben tudják megtartani a helyi értelmiségieket.*

A '80-as évek magyar társadalmában azonban a fenti trendekkel ellentétes folyamatok is megindultak. A legnyilvánvalóbb jelenség a társadalomnak az a spontán reagálása volt, amely a további központosításokkal szembeni ellenállásban mutatkozott meg. Ez pedig a kistelepülések „megmaradt” és még létező életképességének bizonyítéka volt, ami a kultúra virtuális természetére is utal. Arra a jelenségre, hogy az intézményeitől való megfosztottságban is maradt olyan erő a falvakban amely képes helyzetének megváltoztatására, ha ehhez külső segítséget kap, és ezt a legutóbbi években végbemenő gazdasági és politikai folyamatok is felerősítették.

A politikai szerkezet változásai következtében lehetővé vált, hogy a társadalom spontán reagálásai konkrét formákat öltsenek és a magyar társadalom rendkívül bonyolult érdek- és értéktagsága különböző, az állampolgári öntevékenységre alapozó mozgalmakban, egyesületekben, majd pártokban fejeződjének ki.

Mindezek együttes hatása következtében a települések fejlődésének új irányai bontakoznak ki, ami nem azonos a településfejlesztésnek ama több évtizedes felfogásával, mely kívülről, a települések világától független, absztrakt premisszában gondolkodott.

Előtérbe kerültek a közösségi, községi autonómia kérdései és a települé-

sek közötti együttműködésben a vertikális kapcsolatrendszer mellett erősödött a horizontális együttműködés igénye és lehetősége.

Szakmai törekvések a kulturális infrastruktúra fejlesztésére és a kis falvak felzárkóztatására (kísérletek, kezdeményezések).

A társadalomtudományok érdeklődése a '80-as években a makroszerkezet problémáinak leírása és elemzése mellett a mikrostruktúra, s az egyének problémái felé fordult. Ez az irány a helyi társadalom vizsgálatát jelentette. E vizsgálatok azt bizonyították, hogy helyi társadalom alig létezik, illetőleg – ha van is – annak sajátosságai, a helyi társadalom sokszínűsége nem jelenik meg a helyi intézményekben, mivel ezek az intézmények „felülről” épültek ki, a működésükben a fölöttük álló szinteknek, s nem a helyi igényeknek kellett megfelelniük.

Ezek a kutatások azt is regisztrálták, hogy a helyi közösségek szétestek, és sok helyen csak formálisan működtek. Ennek okaira részben rávilágítanak azok a történeti-szociológiai sajátosságok, amiket az előzőekben fölvezoltam. Kulturális következményei közül kiemelendő az, hogy a mobilizáció következtében az egyéneknek és közösségeiknek nem volt sem módjuk, sem idejük arra, hogy alkalmazkodjanak a megváltozott körülményekhez. Továbbá az is hangsúlyozandó, hogy ezek a változások szétrombolták azokat a hagyományos közösségeket, amelyek az egyének számára védelmet, szociális hálót jelentettek volna, s így számosan gyökértelessé lettek, elvesztették identitásukat. Ezt a tényt az úgynevezett deviancia fő okaként rögzíthetjük. (Magyarország Európában élen jár az öngyilkossági, alkoholfogyasztási stb. statisztikákban – és ennek egyik fő oka a közösségihiány). Végül pedig az is kiemelendő, hogy – az erőteljes külső beavatkozások elszürkítették a lokalitást (a „hely szellemét”) elszakították a kistájhoz való kötődés érzelmi és racionális szálait.

Ezeket a problémákat nemcsak a kutatók érzékelték. A magyar értelmiség jobbik felének érdeklődése is a helyi társadalom (a települések) és azon belül is annak legkiszolgáltatottabb, leginkább támasz nélkül maradt csoportjára, a kis falvakra irányult.

A kistelepülések létét, fejlődését akadályozó tényezők számbavételére a debreceni és a szolnoki művelődési központ vállalkozott. Vizsgálódásuk alapján az összehasonlított „problémakatalógusok” a tervező-fejlesztő munka következő fázisában felhasználható elemeket tartalmaznak.

Társadalmi feltételek.

- a) *Munkahely, munkaalkalom hiánya, megélhetési gondok feltérképezése után a helyi munkaalkalmak teremtése (vagy a körzetközpontban), majd a regionális fejlesztés, a mezőgazdaság és kereskedelem többszektorúsága, valamint a vállalkozások megbonosodásának segítése lenne sürgető.*
- b) *A demokratikus közélet hiánya (monolitikus jellegű a közélet, 1–2 vezető személy a meghatározó, vagy még ők sincsenek) helyett a politikai pluralizmus, érdekvédelmi szervek kiépülése.*
- c) *Tekintve, hogy a közigazgatás elszakad a falutól, a helyben intézett ügyek köre szűk. A kommunális, egészségügyi, kulturális, kereskedelmi ellátás rossz, nagyon hiányos. A tudatos elsorvasztás eredményeként létrejött jelenlegi állapot megszüntetése. – Indokolt lenne a közlekedés fejlesztése az ellátott területek irányába, hírközlés, telefonhálózat kiépítése.*

A további megállapítások között szerepel az, hogy a közművelődés hely-

zete a fentiek függvényeként alakult ki és az is, hogy az objektív és szubjektív feltételek is esetlegesek (épület, felszereltség, pénz, közművelődési szakember). Rontja a helyzetet a kulturális intézmények szervezeti széttagoltsága, az anyagi és szellemi erőik szétforgácsolttsága (mozi, könyvtár, művelődési otthon). A megoldások tüzetesebb felsorolása között pedig a következők szerepelhetnek:

- Elsősorban a társadalmi feltételek javítása.
- Az intézmények szervezeti széttagoltságának megszüntetése, rugalmasabb szervezeti és működési mechanizmusok bevezetésével. Oldottabbá tenni a közigazgatási és pénzügyi irányítást.
- A megfelelő feltételekkel rendelkező nagyobb közművelődési intézmények szolgáltatóképességének, érdekelttségének, hatáskörének fejlesztése. (A kétlépcsős közigazgatási rendszer ez ellen hat!)
- Az intézmények tényleges társadalmisítása és az állami irányítás összhangjának megteremtése, az öntevékeny egyesületek stb. számára az alapvető működési feltételek megteremtése (például épületfenntartás).
- A tömegkommunikációs eszközök közművelődési, oktatási programjának céltudatos kimunkálása (tévében, rádióban), például távoktatás, vizsgára felkészítő programok stb.
- A kistelepülések felerősödött önállósulási törekvéseinek felkarolása, az ezzel párhuzamosan kibontakozó öntevékenység, közösségi élet támogatása, segítése.
- A közösségek életét szervező emberek „képzése”, munkájuk segítése.

Az Országos Közművelődési Központ fejlesztési elképzelései között szerepel még a művelődési hagyományok újraélesztése, a helyi társadalom- és közösségfejlesztés, a faluházépítés.

Kérdés, hogyan lehet a kilencvenes évek első felében a lakossági infrastruktúrális ellátás-fejlesztési programjába a kistelepülések hátrányait mérsékelni. Ma, amikor a tagadások kerát éljük, élnünk kell az állítások lehetőségével is. Bár mindkettő esetében az egyetértés csak vitában alakulhat ki. De ne feledjük, amíg tart a vita – konszenzusra törekvés nélkül – továbbra is magukra maradnak a falvak. Kísért egy kulturális „hiányszindróma” felerősödése, amely tovább konzerválja a helyzetet. Politikai, gazdasági, végső soron a társadalmi igazságosság kérdése az, hogy az állampolgárok hogyan élnek meg a városokban és falvakban az esélyegyenlőtlenség állapotát.

Fontos gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális érdeke fűződik az országnak, a nemzetnek ahhoz, hogy a települések megtartó ereje valós legyen, alkotó értékmentés történjen, amely párosul a hagyományápolással és -teremtéssel. A helyi társadalom érje el, hogy saját dolgairól, életfeltételeiről maga döntsön, saját eszközeivel ő rendelkezzen és a hiányzó forrásokhoz a központi költségvetés nyilvánosan, pályázatokkal nyomon követhető kiegészítést adjon. Ezek a települések önhibájukon kívül kerültek nehéz helyzetbe és saját erejükből nem tudtak kilábalni belőle!

A kulturális fejlődés szempontjából meghatározó, hogy sikerül-e aktívabbá, kezdeményezőbbé, nagyobb hatásúvá tenni a művelődéspolitikát. Olyan országos kulturális érdekérvényesítésre van szükség, amely biztosítja az eszközöket a széles körű konzultációval közösen elhatározott célokhoz, s nem elégszik meg a rendelkezésre álló fejlesztési források többé-kevésbé automatikus elosztásával, hanem erőit az országos szintű, nagy

fontosságú problémák megoldására összpontosítja, és segíti azokat a folyamatokat is, ahol helyi érdekű intézmény és állampolgári kezdeményezések, döntések ígérnek nagyobb hatékonyságot. Ez egyben egy lépésváltási lehetőséget kínál a művelődésirányítás számára. A társadalom finanszírozásában várhatóan nőni fog a helyi önállóság és ezzel együtt a központi és helyi forrásoknak, különböző alapoknak egyre inkább ösztönző, egyfajta katalizátor szerepe, hiszen a helyi anyagi és szellemi erőik segítésére hivatottak. Mindez természetesen nem a korábbi paternalista módon képzelhető el, hanem pályázatokkal, a nyilvánosság működő jelenlétével. Rövid időn belül valódi párbeszédet kell kezdeni a kultúra ügyében, a szakmai fórumokkal, a pénzügyi kormányzattal, alkalmakat teremtve az országgyűlési képviselőkkel történő közös párbeszédre is, amelynek tétje valóban a társadalmi haladás és a művelődés sorsa. A közművelődés esélye ebből következően sokkal nagyobb megítélesem szerint, mint, ahogy azt ma hanglelt elemekből össze tudjuk rakni. Ma ugyanis sem elméletileg és rövid távon gyakorlatilag nincs más lehetőség, minthogy a különböző döntéshozók kultúrában gondolkodjanak, mert az erről való lemondás évtizedes hátrányokat fog konzerválni és újakat hoz létre. Ma már nyilvánvalóan nem az a kérdés, hogy fel tudunk-e zárkózni vagy lemaradunk, hanem az, hogy lemaradásunk milyen mértékű a fejlett világ mögött.

Szembe kell nézni azzal is, hogy sürgősen végig kell gondolni, újra kell fogalmazni a művelődési stratégiát. Mindehhez összehangolt gazdasági és művelődéstervezésre, együttgondolkodásra és közös cselekvésre van szükség, amivel élni kell. Hadd idézem Veres Pétert: „...a közösségek vezető dalmi reformot, a változtatásokat.

A helyi összeszerveződés – mindegy, hogy alulról, vagy középről indulják – jelentősége, az egymásra utaltság összetartó ereje. Ez az a lehetőség, amivel élni kell. Hadd idézem Veres Pétert: „...a közösségek vezető embereinek, akárhol és akármilyen közegben dolgoznak is, igazi alkotó-teremtő értelmiségiekké kell válniuk – nőniük.”

Az utóbbi két évtized településfejlesztési koncepcióinak változása lassan jut el ahhoz a felismeréshez, hogy a kistelepülések népességmegtartó erejének növekedéséhez szükséges az infrastrukturális alapellátás feltételeit a művelődés alapellátás-normáival összekapcsolni. Ennek azonban elvi-gyakorlati kritériuma, hogy a helyi sajátosságok, a történelmi meghatározottságok nem maradhatnak döntésen kívüliek. Világossá kell tenni, hogy meg kell haladni azt a gyakorlatot, amely tárcákra és annak lehetőségeire és információira bízta eddig a fejlesztéseket. A döntés-előkészítés középpontjába a kistelepülés érdeke, az ott élő állampolgárok szándéka kerüljön, és az párosuljon az országos és regionális szervek érdemi együttműködésével, hogy segítsék, ösztönözzék és szolgálják a települések fejlődését, az ott élő állampolgárok életminőségének jobbítását, hogy a kistelepülések ne koloncok legyenek az ország nyakán.

Enyedi György *Falvaink sorsa* című könyvében írta már/még 1980-ban: „Lassan – eléggé lassan – kezdtünk kigyógyulni a frissen urbanizálódó országok szokásos gyermekbetegségéből, amely a városok mennyiségi növekedését a fejlődés mindenekelőtt való mércéjének, sőt céljának tekintti. Most már aggódunk falvaink sorsa miatt. Az aggodalom azonban nem sokat segít: elemezni, tervezni, dönteni kell.”

(Részlet a szerző A falu társadalmáról és művelődéséről című tanulmányból – 1989 november.)